

Tereza Hodúlová, Identita místa. Případová studie sídliště Solidarita

diplomová práce, Fakulta humanitních studií UK, 2017

.....

Diplomová práce Terezy Hodúlové se zabývá problematikou lokální identity sídliště Solidarita v Praze Strašnicích. Aby další řádky, kde v souladu se svou rolí oponenta formulují některé připomínky, nevyvolaly mylný dojem, prohlašují hned v úvodu, že je to práce moc pěkná. Vyzdvihnout a ocenit je třeba podnětné transdisciplinární téma, rozmanitost a množství autorkou odvedené výzkumné práce a v neposlední řadě též její „zapálenost“ pro dobrou věc.

Text má jasnou a explicitně formulovanou strukturu, orientace v něm nečiní potíže. Přechody mezi kapitolami a podkapitolami jsou velmi dobře ošetřeny, takže text plyne hladce, bez zádrhelů. Snad jen pasáže o udržitelnosti působí poněkud „naroubovaně“, jako by byly do textu dosazeny až na závěr, bez dostatku času či snahy je do celku více zintegrovat. Celkový rozsah textu je 121 stran. Je členěn na tři delší části – teoretickou, metodologickou a empirickou – lemované kratším úvodem a závěrem. Obsahuje standardní bibliografický aparát a obrazovou přílohu. Na absolventskou práci vysoké školy humanitního typu bohužel též větší než malé množství pravopisných chyb, zejména ve větých čárkách.¹

A/ **Teoretická část** (str. 19-42) je založena na obsáhlé práci s odbornou literaturou. Autorka zde prokázala základní erudovanost v širokém spektru oborů (architektura, urbanismus, sociologie města, antropologie, geografie, environmentální studia, sémiotika, fenomenologická filosofie atd.). Zakotvení práce v teoretických přístupech je snad až příliš košaté, možná by zde „méně bylo někdy více“. V obecné rovině toto nepředstavuje žádnou výtku, jde prostě jen o jiný styl akademické práce, než který je vlastní oponentovi (který preferuje mnohem méně zdrojů, ale důkladně vytěžených). Nicméně, nejsem si docela jist, že mnohost zde představených oborových přístupů skýtá k věci, o níž jde, výraznou přidanou hodnotu. Referované pozice se v otázce místa a prostoru až podivuhodně vzájemně potvrzují a liší se jen terminologickými nuancemi (identita – význam – charakter – místo atp.). Logicky vyvstává podezření, zda taková shoda u často oborově i časově vzdálených přístupů není dána jejich přílišnou simplifikací.² V kontrastu s někdy až přílišným dokládáním a opakováním některých tezí jsou jiné, neméně podnětné, bohužel ponechány bez většího dokladu.³

Nejvážnější problémy teoretické části ale spatřuji v nepřesnostech historických pasáží (str. 35nn.) a obecně v častém opomíjení časové situovanosti a podmíněnosti některých jevů a textů. Datování Teigeého vědeckého funkcionalismu do devatenáctého století (str. 40) je snad jen překlep. Stejně tak ale nelze vznik funkcionalistické výstavby bytových souborů v Československu jakožto „zcela nového přístupu k architektuře a stavitelství“ klást bez dalšího až do doby po 2. sv. válce (str. 39). Příliš také

¹ Občas též překlepy – gramatické i věcné (např. str. 16 – geografický prostor má být patrně „objektivní“, nikoli „kognitivní“).

² Vůbec si např. nejsem jist, že prožívaný prostor je ve fenomenologickém pojetí „zcela subjektivní“ (str. 29); dokonce bych řekl, že je to právě naopak – smyslem fenomenologické analýzy prostoru je předvést, že v subjektu je třeba hledat pramen jeho objektivity, včetně té matematické, která je založena v apriorních formách našeho vnímání, v univerzálních percepčních invariantech.

³ Namátkou na str. 25: „intenzita vazby k místu ... je často spojována s veřejným prostorem, s přírodním prostředím a zelení“ – to by jistě zasluhovalo rozvedení či alespoň referenci.

netuším, jaké historické a věcné opodstatnění má věta: „Tehdejší Československo bylo ovlivněno zejména východními architektonickými styly, přesto se několik funkcionalistických staveb postavilo.“ (str. 39) Mínil se tím socialistický realismus na přelomu 40. a 50. let? Pokud ano, bylo by to potřeba jasně říci, ostatně zvláštní vztah „sorely“ a funkcionalismu by zrovna s ohledem na sídliště Solidarita bylo dobré alespoň stručně diskutovat (v celém textu je však k tomu pouze nejasná jednověťá zmínka na str. 41). U poválečné masové bytové výstavby by bylo třeba důsledně rozlišovat situaci v Československu a ve zbytku Evropy. Nejintenzivnější výstavba panelových domů u nás nespadá do 60. let (str. 35), ale minimálně o desetiletí později - řešení poválečné bytové nouze tedy u nás zdaleka nebylo tak rychlé, jak práce sugeruje (str. 39). Stejně tak nejde pasáže o výstavbě panelových sídlišť v Československu (tamt.) doprovázet tvrzením, že „koncem šedesátých let se byty postupně stávaly domovem sociálně slabších vrstev či etnických menšin, což vedlo k sociální stratifikaci a postupnému vytvoření negativních stereotypů a předsudků o sídlištích“ (str. 35), které by mohlo nanejvýš platit pro některá západoevropská sídliště této doby, anebo pro situaci na některých lokalitách u nás, ale o 20-30 let později. Konečně, volně, bez vysvětlení, spojuvat původní Athénskou chartu s Novou Athénskou chartou (str. 37-38) či myšlenky Leona Kriera, velkého postmoderního kritika moderny, s citáty jejího hlavního protagonisty Waltera Gropia (str. 36-37),⁴ je pro mě známkou příliš lehkovážného zacházení s historií. Nejsem si jist ani tvrzením o unikátnosti sídliště Solidarita ve smyslu jeho historické prvotnosti (str. 40: „do té doby v Československu nevyskytující se typ rodinných domů v řadách...“). Co třeba řadové domy ve Zlíně-Letné (1926), v jistém smyslu též dělnické kolonie v Králově dvoře či Lounech, ale hlavně čtvrti zahradních měst – v Praze např. Střešovice, Ořechovka, Spořilov či Zahradní město, všechny z předválečné doby? Problematická je ostatně i uváděná datace výstavby sídliště (1946-48 – str. 41), které bylo dostavováno ovšem i v padesátých letech, jak na jednom místě sama práce zmiňuje (str. 64).⁵

B/ Metodologická část (str. 43-58) ošetřuje východiska pro autorčin kvalitativní výzkum. Činí tak velmi precizně, obsahuje vše podstatné od vymezení typů prováděného terénního výzkumu (řízené rozhovory, expertní konzultace na místě, tvorba mentálních map, zúčastněná i nezúčastněná pozorování), přes metodu výběru vzorku respondentů, způsob zpracování dat, až po etické ohledy výzkumu. K této části nemám připomínek, snad až na její přílišnou obsáhlost a rozvlácnost. Obzvláště dlouhé didaktické pasáže s všeobecnými informacemi,⁶ jak z učebnice úvodu do kvalitativního výzkumu, už podle mého do diplomové práce nepatří. Přitom věcné jádro metodologické části by se dalo, podobně jako u standardních odborných článků, vměstnat do několika odstavců. Zde je to více než 15 stran a obsahový rozdíl není velký.

C/ Empirická část (str. 59-103) představuje vlastní případovou studii sídliště Solidarita. Je nejrozsáhlejší a podle mého též stěžejní částí celého textu. Je členěna na analýzu toho, do jaké míry se do identity sídliště propisuje samotné místo, jeho specifictví rezidenti a aktivity, které se zde odehrávají. Právě komplexita uchopení pojmu identity je klíčovým inovativním prvkem celé práce.

⁴ Anebo později, na str. 60-61, poválečnou výstavbu rodinných domů s texty o procesu suburbanizace studovaném u nás až od 90. let.

⁵ Souvisí to s otázkou, co všechno do sídliště a jeho identity autorka řadí. Pouze kolonii řadových domů, jak se z některých pasáží zdá, anebo i vyšší činžovní domy, které jsou podle mne pro charakter sídliště neméně podstatné? Pokud i ty, pak by ovšem bylo třeba revidovat pasáže o nízkopodlažní zástavbě sídliště...

⁶ Za všechny např. str. 45: „Před samotným výzkumem je třeba vybraný fenomén teoreticky ohraničit a nalézt tak teoretická východiska související se studovaným jevem. Podstatná je rešerše relevantní literatury, která nám poskytne lepší orientaci v problematice a pevnější základ pro provedení výzkumu. Obzvláště u výzkumné metody případové studie je z důvodu jejího komplexního záměru samotný výběr zdrojů procesem velmi obtížným. I když výzkumník nevstupuje do zcela nového tématu, při rešerši se setká s velkým množstvím teorií vztahující se ke zkoumané problematice. Většinou není možné nashromáždit, přečíst a použít veškerou literaturu, proto je žádoucí provedení selekce.“

Zároveň si myslím, že tyto pasáže obsahují mnohé nové poučné detaily (alespoň pro mě, třebaže rovněž strašnického rezidenta).

Tato část se vyznačuje svérázným literárním stylem. Místo souvislé argumentace je spletena z dovedně komponovaných citátů a komentářů a interpretací k nim. Domnívám se, že taková forma je v diplomové práci zcela přípustná. Má ale i svá úskalí. Zejména nebezpečí spočívající v lákadle některá opakující se tvrzení respondentů nekriticky zobecňovat. Pokusím se to ukázat na pro práci velmi důležitém pojmu „unikátnosti“ (prokázat unikátnost sídliště je jedním z cílů práce). Je pochopitelné, že pro každého, kdo má k určitému objektu silný osobní vztah, jako mají obyvatelé Solidarity ke svému sídlišti, je tento unikátní a nenahraditelný. To ale neznamená, že musí takový být pro všechny či ze všeobecného pohledu. Unikátnost ve výpovědích respondentů vystupuje spíše jako emocionální výraz jejich „lásky k místu“, než že by byla něčím vyargumentována. I v interpretačních pasážích je unikátnost souboru dokládána prvky nepřilíš specifickými (veřejný prostor, zeleň, dobrá občanská vybavenost a dopravní dostupnost), které obsahuje mnoho jiných sídelních souborů, včetně těch, jimž je „genius loci“ spíše upírán. Patrně klíčovým charakteristickým rozlišením pro Solidaritu by mohl být pojem „lidské měřítko“ či „lidský rozměr“, který autorka v práci hojně využívá, ale bohužel – což je na pováženou – jej nikde v textu přesně nevymezuje (resp. je opět dokládán všudypřítomnými vlastnostmi). Zdá se mi, že při zacházení s empirickým materiálem by bylo třeba být analytičtější a kritičtější. Má-li hypotéza o unikátnosti mít váhu, bylo by třeba podniknout důkladnější komparativní studium (škoda, že paralela s dánským sídlištěm Bakkehusene vystupuje jen jako drobná zmínka na závěr). Je ale zřejmé, že to by už bylo nad rámec možnosti jedné diplomové práce. V takové situaci ale pak nezbyvá než některé tvrdé teze umírnit a odložit verdikt o nich pro další zkoumání, která si určitě sídliště Solidarita zaslouží. To ostatně platí i pro některá příliš rigidní obecná tvrzení, která bez jemnějšího vymezení a přesnější argumentace působí jako paušální odsudky; přitom pro věcné jádro práce nejsou podstatná. Např. velmi tvrdé rozlišování místa a ne-místa, které tak, jak je zde líčeno, nemá pevnou oporu.⁷

Na druhou stranu, když už se s výpověďmi rezidentů pracuje jako se základním stavebním kamenem práce, možná by stálo za to ještě podrobněji analyzovat jazyk mluvčích a některá jejich specifická nejednoznačná vyjádření, která zůstávají podle mě neprávem opominuta. Komentář by si určitě zasloužil poetický výraz „řadičky“, patrně místní pojmenování pro řadové domy (alespoň oponent ho zatím nikdy v tomto významu nezaznamenal v jiném kontextu než strašnickém). Nějaké rozvedení si žádá i opakující se teze o „vesnickosti“ Solidarity – co to vlastně znamená? A vezme-li se to do důsledku, do jaké míry pak lze toto sídliště považovat za modelové či optimální městské bydlení? Anebo paradoxní spojování jedinečnosti s jednotností, danou urbanistickým konceptem uzavřeného celku, ale i jednotným výrazem jednotlivých domů (str. 62). V tomto se s respondenty shodují (a našel bych podobné paralely – např. Zlín), nicméně jak si tento paradox autorka vysvětluje? Nejde o specifickou jednotnost (vždyť zjevně jiné jednotné sídelní soubory takový pocit unikátnosti nevyvolávají – srv. „uniformní paneláky“, str. 61)? V čem by spočívala? Drobností jsou pak některé

⁷ Srv. příklad obchodních center, např. na str. 72: „Hypermarkety jsou producenty tzv. nemíst. Jsou prostorem vysoce frekventovaným, přesto anonymizovaným. Nenesou historii ani jiné znaky odkazující k minulosti a vzpomínkám. Jsou to prostory s absencí vztahů, a tedy prostory postrádající identitu.“ Oponent obchodní centra také nemá rád a snaží se v nich trávit minimum času, přesto mu nepřijde adekvátní upírat jim jistou sociální roli a charakter: je přece zřejmé, že mnoho lidí do OC nejezdí jen kvůli nákupům, jsou to pro ně místa setkávání, relaxace; dokonce je mezi sebou rozlišují na lepší a horší, mají tedy pro ně přinejmenším v tomto ohledu nezaměnitelný charakter apod. Podobně např. velmi striktní tvrzení na str. 31, u něhož není jasné, na co vlastně míří: „Architektura /dnes/ postrádá výraz a identitu. Obklopují nás nová sídla bez významu, smyslu, funkce a identity...“

podivnosti ve výpovědích, které ale mohou být dány chybným přepisem: doslova se opakující pasáže u různých mluvčích (str. 72), jiný slovesný rod než by odpovídalo respondentovi apod.

D/ Závěry práce (str. 104-106) by měly shrnovat výsledky výzkumu. „Cílem této práce bylo zjistit, jaká je identita sídliště Solidarita a jaký má na její formování vliv specifický fyzický prostor sídliště. Ústřední hypotézou bylo, že: Architektura a urbanistické plánování ovlivňují vztah jednotlivce k místu a díky komplexnímu urbanistickému plánování zohledňující lidské měřítko (dostupnost zeleně, veřejný prostor, občanská vybavenost) mají rezidenti Sídlíště Solidarita silnou vazbu k místu. Tato hypotéza se potvrdila.“ /*zvýraznil CR/S* ohledem na tzv. ústřední hypotézu jsem trochu na rozpacích. I když práce dostatečně dokumentuje silnou vazbu rezidentů k místu, nejsem si jist, že byla prokázána kauzální souvislost s „komplexním urbanistickým plánováním“. I ve výborné podkapitole o sousedství (83 nn.), která jasně předvádí mimořádně vysokou sounáležitost a komunitní duch Solidarity, dělající z ní nomen omen, za nejproblematictější prvek považují nedoložené tvrzení, že intenzita sociálního kontaktu je dána formou řadových domů či dokonce obecně výškou zástavby (srv. k tomu diskutované oplocování pozemků řadových domů a na str. 89 zmíněnou společnou údržbu ve vysokopodlažních domech na Solidaritě). Nedozvěděli jsme se ani, v čem spočívá celková urbanistická jedinečnost Solidarity, co je na ni jedinečné, specifické, odlišné od plánování jiných sídlišť (např. Invalidovna, ale koneckonců i Jižní Město bylo neméně komplexně připravováno - myslím, že obecně by bylo vhodné vyjasnit vztah Solidarity k jiným panelovým sídlištím⁸). Jediné opakující se zdůvodnění jejího svérázu je založeno na „zohledňování lidského měřítka“. Jak ale již bylo řečeno výše, práce nikde neobjasňuje, co tento termín vlastně znamená (otázka velikosti? důrazu na sociální vztahy? na jednom místě (str. 38) se nabízí též vazba k Le Corbusierovu Moduloru?).⁹ Epiteta v závorce, která tento pojem provázají (dostupnost zeleně, veřejný prostor, občanská vybavenost), s ním nijak nezbytně nesouvisí (všechna totiž opět platí např. i pro jiná panelová sídliště). Ne že bych netušil, oč autorce jde, ale myslím, že tady je třeba být přesný. Osobně se domnívám, že specifičnost prostoru sídliště Solidarita nevytváří přítomnost jednotlivých prvků (veřejný prostor, zeleň, řadové domy), ale jejich kvalita a uspořádání. Ale o tom práce mnoho neříká.

Obecně se mi zdá, že ústřední hypotéza nejen že není doložena, ale ani se o její doložení práce nesnaží. Možná proto, že hypotéza příliš neodpovídá jejímu obsahu. Ústředním tématem textu není architektura a urbanismus, a vlastně ani fyzická podoba místa. Signifikantní je, že první popis fyzické podoby místa se nachází až na str. 59. A i ten je velmi stručný a útržkovitý. Nikde nenajdeme charakteristiku celkové struktury sídliště, urbanistického rozmístění, ani v příloze není obsažena mapa celého souboru (což je škoda).¹⁰ Určité tajemství a napětí vyvolávané v čtenáři ohledně toho, o čem je řeč, je patrně záměrné a má vést jeho pozornost k jinému popisu místa než čistě fyzickému. To je zcela v pořádku. Text má jiné, naprosto oprávněné, ambice, než tvrdí jeho hypotéza.

⁸ „Paneláky“, zejm. na základě některých výpovědí, zde často vystupují jako opak sídliště Solidarita. Ale v jakém smyslu? Jistě ne technologicky, vždyť Solidarita je z velké části dílem prefabrikace a bývá považována za jedno z prvních panelových sídlišť. Rozdíl v občanské vybavenosti (str. 70) také nespátřuji - i na sídlištích jsou obchody, školy, pošta, polikliniky, restaurace... Co na nich chybí, jsou pracovní příležitosti - to ale i na Solidaritě...

⁹ Souvisí s tím nějak i „optimální“ rozměry bytů (srv. str. 64-65), které navzdory deklarované „provizornosti“ a odkazům k modernistickým ideálům „minimálního bytu“ paradoxně dodnes představují plošný nadstandard?

¹⁰ Oponent, který je blízkým rezidentem, je se situací sídliště obeznámen, ale obává se, že kdyby jím nebyl, měl by s prostorovou podobou a orientací urbanistických prvků, o kterých je v textu řeč, trochu potíže (viz např. Jiráskova alej, jedno z klíčových míst, které se hojně zmiňuje - nedozvíme se ale nic o jeho velikosti, podobě, pouze zajímavost, že její jméno je odvozeno nikoli od Aloise J., ale od arch. jménem Jirásko).

Identita Solidarity nespočívá jen v architektuře, ale stejně tak v jeho rezidentech, kteří či jejich předchůdci sídliště postavili (sousedství), a intenzivních akcích, které zde společně provozují (aktivní participace). Žádný z těchto tří prvků není ústřední, žádný nezpůsobuje ostatní, identita vzniká jejich propletením a vzájemnou souhrou. Takto uměřená teze mi připadá adekvátní a textem dobře doložená.

Celkové hodnocení

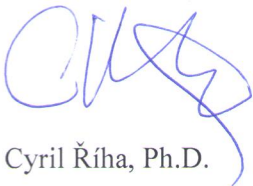
Oponentovou povinností není chválit, ale poukazovat na nedostatky. Nespatřuji je v samotném výzkumu, jeho rozvržení, tezi, tématu - to vše je výborné, ale v dílčích bodech jeho zpracování a v důkladnosti argumentace. Proto celkově hodnotím diplomovou práci Terezy Hodúlové na pomezí známek výborně a velmi dobře, v bodovém vyjádření 17-14 (s tím, že bych výsledné rozhodnutí opřel o průběh obhajoby, kterou rozhodně doporučuji).

P.S. Pevně věřím, že autorka absolventskou práci své zabývání se tématem sídliště Solidarita neukončí. Její text zvedl řadu podnětných otázek k dalšímu rozvíjení. Pod čarou zmiňuji ještě dvě, zbyde-li chvíle a chuť, třeba na ně dojde i při obhajobě.

/ Ad regulace: Opravdu by zásahy na Solidaritě měl řešit Stavební zákon? Jakým způsobem? Nebylo by mnohem adekvátnější mít lokální regulační plán, v němž by – na rozdíl od univerzální normy pro všechny stavby – mohla být zohledněna specifika Solidarity?

/ Ad plánování a nezáměrnost: „Význam“ místa je v práci spojován s komplexním plánováním. Nemůže však a není často konkrétní význam místa vzniknout i bez plánu, resp. jako jeho nezamýšlený důsledek? Je význam vždy dán předem, není namnoze dynamický, není předmětem postupného odkrývání? I v této souvislosti by pak možná stálo za to přehodnotit pasáže o „ne-místech“ a „bez-místech“: je to skutečně výpověď o charakteru míst, anebo spíš o našem přístupu k nim, o tom, že jim (zatím) nerozumíme? Naznačuje to i pasáž na str. 27, kde se význam ukazuje jako vždy situovaný (význam pro někoho).

V Praze 1. září 2017

Cyriľ Říha, Ph.D.

Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze a Centrum pro teoretická studia UK